

## İŞ AHLAKININ KÜLTÜREL VE ÖRGÜTSEL TEMELLERİ

**Panel Başkanı** : Prof. Dr. Semra GÜNEY

**Panelistler** : Prof. Dr. Yasin CEYLAN  
: Prof. Dr. Harun TEPE  
: Prof. Dr. Mahmut ARSLAN

•••

**Prof. Dr. Semra GÜNEY (Hacettepe Üniversitesi İşletme Bölümü Öğretim Üyesi/Panel Başkanı)-** Bugün bu çok önemli konuyla ilgili üç tane değerli hocamız bilgiler verecekler, sizlerden gelen soruları yanıtlayacaklar.

ODTÜ Felsefe Bölümünden Hocamız Profesör Doktor Yasin Ceylan, Hacettepe Üniversitesi Felsefe Bölümünden Profesör Doktor Harun Tepe ve Hacettepe Üniversitesi İşletme Bölümü Öğretim Üyesi Profesör Doktor Mahmut Arslan konuyla ilgili bilgiler verecekler.

İlk sunumumuzu Yasin Ceylan Hocamız yapacak. Kendisi lisans eğitimini Atatürk Üniversitesinde, Doktora eğitimini Edinburgh Üniversitesinde yaptı. Hâlen (1996 yılı itibarıyla) ODTÜ Felsefe Bölümü Öğretim Üyesidir. İngilizce, Arapça ve Farsça bilmektedir. Ahlâk, insan felsefi, etik gibi konularda yurtiçi ve yurtdışı çok sayıda makalesi ve eseri bulunmaktadır.

**Prof. Dr. Yasin CEYLAN (ODTÜ Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi)-** Sözlerime Nurettin Beyin, doğru olan, “ahlâk akıldır” tespitiyle başlamak istiyorum. Ahlâk, bizim akıl tabiatımızın bir ürünüdür. Malumunuz iki tür doğamız, tabiatımız var; biri irrasyonel (hayvansal), biri de rasyonel (akıl.) Ahlâk aklın ürünüdür. Bizim Türkiyemizde akıllı insan çoğu zaman ahlâklı insan anlamına gelmeyebilir, ama gelmelidir; Nurettin Beyin ifadesi oydu. Doğrudur. Bazen akıllı insan, “işini bilen insan” gibi algılanabilir; buradaki akıldan kastımız o değil, teorik akıl, yani insanı diğer canlılardan farklı kılan özellik, akıl sahibi olmak.

Etik değerler, bir insanın diğer insana karşı ortaya koyduğu tavır ve hareketlerle ortaya çıkar veya bir insanın bir insana karşı, -bu kendisi de olabilir- ortaya koyduğu tavır ve davranışlar etik değerlere tabidir. Dolayısıyla, herhangi bir insanla karşılaştığımız zaman, belki boş bir odada insanın pek etik bir görevi olmayabilir ama odada bir kişi varsa, ona karşı etik bir sorumluluk gündeme

gelebilir. İnsanın kendine karşı da etik görevleri vardır. Mesela Kant’a göre, insanın kendi potansiyelini harekete geçirmesi, yeteneklerini geliştirmesi, atıl durmaması, tembel kalmaması etik bir zorunluluktur.

Etik erdemlerin ortaya çıkmasına en büyük engel, insanın hayvansal tabiatıdır; yani filozoflardan Thomas Hobbes’in belirtmeye çalıştığı, “insanın içindeki canavar.” İnsanın menfaatperest, arışı biçimde bireyselci, kendine yontan, menfaatçi doğası, etik değerlerin ortaya çıkmasının en büyük engelidir. Dolayısıyla, etik bir davranış ortaya koymak kolay bir şey değildir. Yani, insanın, hayvansal tabiatını bir müddet terk edip akla tabi olmasıdır; dolayısıyla, bunun için de zorluk çeker, bazen ıstırap çekebilir. Erdem uğruna menfaatten, hazdan vazgeçtiği için, bundan dolayı üzülebilir. Demek istediğim şey, etik, erdem kolay bir mesele değildir. Biz felsefeciler derslerimizde etik konuları teorik olarak ha bire tartışırız. Kolay görünür ama, etik, pratik bir alandır, teorik bir alan değildir. Dolayısıyla, doğruyla yanlış arasında bir seçim yapmak söz konusu olduğu için, teorik bilgi konusu olmadığı için, pratik bir alan olduğu için, bazen, çok bilgili bir kişi doğruya daha yakın olmayabilir, çok az bilgili bir insan, az okumuş bir insan çok okumuştan daha etik davranabilir.

Etiği bu şekilde kısmen tarif ettikten sonra, etikle ilgili toplumdaki diğer kurumları etik noktayı nazardan ele almak istiyorum.

### **Ahlâk ve Din**

Ben, “ahlâk”la “etik” kelimesini özdeş kullanmaya çalışacağım. Bizim kültürde biz “ahlâk” deriz. “Etik” Yunanca bir kelimedir ama Türkçemizde kullanılıyor.

Din tabii, etik kuralları çok önemser, hatta dindar olmanın şartı kılar. Ancak din, etik normları vazeden bir kaynak değildir, etik normları insanın akıl tabiatından alan bir kurumdur. Etiği sahiplenir, sanki, “ben bu etik değerleri vazediyorum” gibi bir havaya da girer ama, öyle değil. Etik normların kaynağı insan aklıdır (dindar olsun olmasın.) Bu sebeple, mütedeyyin olmayan insanlar da etik davranabilirler, etik erdemlere ulaşabilirler, dindarın ulaşabildiği gibi. Ancak, dinler, etik değerleri tarih boyunca korumaya çalışmışlardır, sahiplenmişlerdir, bu yönden hizmetleri vardır, bazen de çok büyük kötülükleri olmuştur, yani din adına etik değerler kaybolmuştur; insanlık tarihinde bu tür örnekler de vardır.

Dinler inancı da etik bir erdem gibi algılar, mesela inanmayan insanı ahlâklı saymaz. Halbuki, normal rasyonel etikte veya felsefi etikte inanç bir erdem değildir. İnsanın davranışında etik bir normu gerçekleştirmesi bir erdem ise, sırf zihinsel bir inanç olarak bir şeyi kabullenmesi, mesela öbür dünyaya inanması, meleklerle inanması bir etik değer taşımaz. Hatta dinlerde, inançlı olmayanın etik

erdemleri pek sevaba geçmez gibi bir kural da vardır; ama felsefî etikte böyle bir şey yok.

Etikle ilgili bir de ahlâk, töre ve hukuk kurumlarını da gündeme getirebiliriz. Törelere bir kısmı, etik erdemleri savunan, gerektiren törelerdir, geleneklerdir, bir kısmı da hiç etik bir şey taşımaz. Mesela eskiden bizim geleneğimizde, büyüğe karşı ayaklarını uzatmamak, sigara içmemek vardı. Şimdi sigara tamamen ayıp oldu; o zaman büyüğün karşısında içmek ayıptı. Bunların pek etik normlarla ilgisi yok, töreyle ilgisi vardır. Hatta, bazı törelerin etik değerlerle çelişmesi söz konusudur.

### **Hukukla Olan İlgisi**

Biliyorsunuz, hukuk, hadiselerin, insani ilişkilerin görünür taraflarıyla ilgilidir, niyeti pek ortaya çıkarmaz; ahlâki erdemlerde de, ahlâki eylemlerde de niyet esastır. Bir kişinin niyeti olumluysa, hayırlıysa, iyiliği istiyorsa, bu, etik davranışın pozitif olduğuna en büyük kanıttır. Ama hukukta görünen şeyler söz konusu olduğu için, niyet de gizli olduğu için, bu bakımdan ahlâktan ayrılır. Onun için, bir insan hukuken bazen haklı görünebilir, ama etik bakımdan haklı görünmeyebilir.

Benim asıl konum, etik-kültür ilişkisi. Malumunuz, etik, tek başına bir sistem olarak ayakta duramaz, yani kültürün, dünya görüşünün bir parçası olarak bulunur, dolayısıyla kültürle iç içedir. Kültürel değerler etik davranışları ya olumlu etkiler, ya olumsuz etkiler. Şimdi birkaç madde hâlinde, hangi değerler olumlu, hangi değerler olumsuz etkiler bunların örneklerini vermeye çalışacağım. Mesela insan merkezli olmayan bir kültürde insanın değeri az olacağı için insanın insana saygısı azalır. Bizim kültürümüz insan merkezli değildir. Buna belki bazı arkadaşlarımız kızacaktır ama, bizim kültürümüz kutsallıklar merkezindedir, bizde kutsal şeyler vardır. Nedir? Tanrı'dır, dindir, devlettir, bayraktır, vatandır, kandır; bu tür şeyleri kültürümüzün merkezine getirmişiz. İnsanlar daha aşağı derecelerde görüldüğü için insan merkezli değildir. İnsan merkezli olmayan bir kültürün ahlâksal katkısı çok azdır. Tüm erdemler, insana karşı koyduğün fiillerden ortaya çıkacak. Tanrı'ya karşı da bir ahlâki zorunluluğumuz yoktur. Tanrı'ya karşı ahlâki zorunluluğumuz, insanlara karşı gösterdiğimiz erdemlerden ortaya çıkar. Nitekim Peygamberin, “insanları seven, onlara karşı iyi davranan beni de sevmiş olur (bir hadisi kutsi)” gibi sözleri var.

Dolayısıyla, insan temelli, insan merkezli olmayan bir kültür ahlâka katkı sunmaz, hatta köstekler.

### Özgürlükler

Korku içerisinde olan bir toplum erdemler ortaya koyamaz. Ahlâk, bir irade işidir, özgür iradeyle ortaya çıkan bir şeydir. Bir insan ne kadar ahlâklı olursa olsun, onun peşinden gitmekle ahlâklı olamazsın. İnsanların peşinden değil, prensiplerin peşinden gitmek lazım. Birinin izinden gitmekle hiçbir zaman erdemli olamazsın. Dolayısıyla, insan ancak özgür iradesiyle ahlâklı olabilir. Her ahlâklı davranış erdem bir yaratıcılıktır; bu da taklitle olmaz. Dolayısıyla, bir insanı, bir insanın yaşamını taklit etmekle bir insan erdemli ve ahlâklı olamaz.

### Ahlâk ve Ekonomik Durum

Belli zaruri ihtiyaçları giderilmeyen bir ailede etik değerler olmaz arkadaşlar. Etik değerler, hayvansal tabiatın tamamından sonra gelir. Yeme içme, barınma, bu gibi değerlerde olanda ne erdem bekleyeceksin? Dolayısıyla, erdemlerin yerleşmesi için zaruri yaşam şartlarının mutlaka bulunması lazım. Bu şartları ihtiva etmeyen çevrelerde, yerlerde, mekânlarda erdem aramak mümkün değildir.

Bir de, hazlarla ilgili bazı şeyler söylemek isterim. Biliyorsunuz, hazlar çağımızda kurumlaştılar. Orta Çağda her türlü haz yasak iken şimdi her türlü haz sınırsız mübah oldu. Bu, bir ekstremden diğer bir ekstreme gitmektir. Yaşamda hazzı hedef edinmek tüm etik erdemleri yok eden bir düşünce tarzıdır, bir yaşam biçimidir. Günümüzde televizyonlarda, şurada burada gördüğümüz aşırı haz retoriği gerçekten etik erdemlere darbe vuran bir durumdur. Bunu da kısa geçmek durumundayım.

### İş Etiği İlgili (Para Kazanmak, İş Vermek, İşçi-İşveren, İşkisi) İnsan ve Yaşam Araçları İlişkisi

Biz iş adamlarının, para kazanma, işi çevirme, daha zengin olma gibi tutkularla tabiatından yabancılaştığını görüyoruz; öyle ki, işini, fabrikasını bir şekilde kaybettiği zaman intihara kalkışıyor. Bunun sebebi, insanın, komple insan fonksiyonundan kendini belli bir alana hapsedip o alanda başarısızsa, “benim yaşamım bitti, tükendim” gibi bir sonuca varmasıdır; bu çok yanlış bir yaşam tarzıdır. Bu tür insanlar, çalıştırdığı insanlardan da tam bir vakfetme, “kendini fabrikama vakfet” beklerler. Yahu, kendimi niye senin fabrikana vakfedeyim? Ben 8 saat sende çalışır gider işime bakarım, evime bakarım, çocuklarıma bakarım, başka meşgalelerim vardır. Özel sektörde çalıştım, biliyorum; patron gitmediği için, “efendim, patron gitmeden biz gidemeyiz” diye mühendisler orada 9-10’a kadar bekliyor, patron da orada çay içiyor filan. Tüm duygularını, tüm yaşamını şirkete, şirketin geleceğine, kazancına hasretmiş insanlar, mühendisler, işçiler; bu çok kötü bir manzardır, bu, insanlıktan soyutlanmadır. Kapitalist sistemde “yabancılaşıma” diye bir şey var ya, işte yabancılaşıma budur. İş adamının kendisi,

tüm mesaisini ona vermekle insan tabiatından yabancılaşıyor. Tüm düşüncesini, tüm yeteneklerini bu alana hasretmesi, işçileri de o alana sevk etmemesi gerçekten insanın tabiatından komple soyutlanması demektir. Dolayısıyla, bunu yapmamak için her iş adamının, işçinin, her çalışanın, kendi insanlığının bütününe ara sıra görmesi lazım. Belli bir tutkuyla bir işe kendini vermekle kendini kaybetmemesi lazım, hayatı komple algılaması lazım. İnsanlığın sonunu, ölümü, şunu bunu, hepsini algılaması lazım. Dolayısıyla, kendini bu kadar vakfetmek, ondan sonra, başarısızlık olunca, “her şey bitti” deyip gidip intihar etmek, bu yolun ne kadar yanlış olduğunu gösteriyor.

**Panel Başkanı-** Harun Tepe Hocamız bize sunumunu yapacak. Profesör Doktor Harun Tepe, Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü mezunudur.

Yükseklisansını yine Hacettepe Üniversitesi Felsefe Bölümünde bitirmiştir. Doktora çalışmaları esnasında Almanya’da birtakım çalışmalar yapmıştır. 1990 yılında da Profesör Doktor İoanna Kuçuradi’nin danışmanlığını yaptığı Doktora çalışmasını tamamlayarak felsefe Doktoru unvanını almıştır.

1993 yılında felsefede Doçentlik derecesini, 2002 yılında da Profesör unvanını almıştır.

Hocamızın da, insan haklarında etik, bilgi felsefesi, insan felsefesi, 18’inci yüzyılda felsefe, 20’nci yüzyıl felsefe, insan haklarının antropolojik temelleri, insan haklarının bilimsel temelleri gibi dersler verdiğini ve alanla ilgili çok sayıda makalesinin, eserinin, kitabının olduğunu söyleyebiliriz.

**Prof. Dr. Harun TEPE (Hacettepe Üniversitesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi)-** Öncelikle beni konuşma için buraya davet eden Rekabet Kurum Başkanı Sayın Prof. Dr. Nurettin Kaldırımca’ya ve çalışma arkadaşlarına teşekkürlerimi iletmek istiyorum.

Aslında Rekabet Kurumu, -Kurum Başkanı ve Kurul üyeleriyle paylaştım- özünde etik bir Kurumdur, yani sizin işiniz etiktir. Diyeceksiniz ki, “biz hukuki bir Kurumuz, hukuksal denetlemeler yapıyoruz, yaptırım gücümüz var.” Doğru, hukuksal bir Kurumsunuz. Ama benim çalışmalarınızdan anladığım ve gördüğüm kadarıyla, rekabetin etik koşullarda gerçekleşmesini sağlamaya çalışıyorsunuz. Bu nedenle Rekabet Kurumu özünde bir etik kurumdur dedim. Ama burada bir parantez açıp, biraz etik ve hukuk ilişkisi üzerinde konuşmak gerekiyor.

Etik, hukukla bazen çakışır bazen çakışmaz. Siz görürsünüz, karşıdaki kişinin davranışının ya da incelediğiniz olaydaki davranışın etik bir davranış olmadığını görürsünüz, ama hukuken hiçbir şey yapamazsınız; işin içinde olanlar bunun örneklerini çok yaşamışlardır, yaşayacaklardır da. Etik dışı olan her zaman

hukuk dışı olmayabilir. Kanıt yoktur, hukuken ceza veremeyebilirsiniz ama siz bilirsiniz yapılanın yanlış olduğunu. Hukuk kanıta dayanır. Birçok olay vardır. Mesela geçen yıl bir dersimde bir öğrencimin kopya çektiğinden eminimdim, ama bunu kanıtlayacak durumda değildim. Bir işlem de yapamadım kanıtlayamadığım için, ama etik dışı bir şey yaptığımı biliyordum.

O zaman, nasıl yapılacak, etik ihlaller nasıl engellenecek? İş etiği ya da iş ahlâkı dediğimizde, -ben “etik” sözcüğünü tercih ediyorum, yeri gelince nedenini söyleyeceğim- aynı şeyi kastediyoruz, burada hiçbir anlam farkı yok; ama her zaman öyle değil durum, yani birisine “ahlâksız” dediğimiz zaman hep aynı şeyleri kastetmiyoruz. Benim “ahlâksız” dediğime siz pekâlâ, “bu çocuk ahlâksız falan değil” diyebilirsiniz. Mesela bana göre rüşvet vermek çok büyük bir ahlâksızlıktır; ama bizim toplumumuzda bu pek ahlâksızlık olarak görülmez, hatta övülebilir, bu davranışız için kutlanılabiliyorsunuz. Rüşvetle işini yürüten birisine, “vallahi akıllı adam, işini bilen bir kişi” denir. Yani bu, ahlâksızlık olarak görülen toplumsal bir değer yargısı değildir. Farklı bir görüşünüz varsa ya da yanlış olduğunu düşünüyorsanız bu konuda lütfen onu söyleyin, mutlu olurum. Onun için, “ahlâklı-ahlâksız” dediğimiz şeylerin çok değişken olduğunu görürüz. Etik böyle değildir. İş ilişkilerine dönersek, Rekabet Kurumu’nun çalışma alanına dönersek, dünyanın neresinde ticaret yaparsanız yapın onun bazı kuralları vardır; mesela verdiğiniz sözü tutmalısınız, dürüst değilseniz hiçbir yerde şansınız olmaz. İş ilişkilerinizde güven sağlayamıyorsanız, -yalnız işte değil, eşinizle ilişkide de, sevgilinizle ilişkide de böyledir- güvenin olmadığı yerde, -güven temel bir etik değerdir çünkü- hiçbir şey olmaz, hiçbir şey etik değer yeşermez. Onun için, fark olduğunu düşünüyorum “ahlak” ile “etik” arasında.

İş etiği, iş ahlâkı konusuna gelince; Mahmut Hocam bu konunun uzmanıdır, -ben genel etik çalışan birisiyim- onun için, muhakkak daha spesifik, dişe dokunur şeyler söyleyecektir. Mahmut, “business”ı “iş” diye çevirmek ne kadar doğru bilmiyorum.

**Prof. Dr. Mahmut ARSLAN** (*Hacettepe Üniversitesi İşletme Bölümü Öğretim Üyesi*)- Başka sözcük yok Hocam.

**Prof. Dr. Harun TEPE**- Başka sözcük yok ama hani, “ticaret” mi desek; çünkü burada söz konusu olan her “iş” değildir, para kazanmadır. İş yaşamında karşılaşılan etik sorunlardan dolayı böyle bir alan ortaya çıkmıştır, yani sorun olduğu için iş etiği diye bir alan ortaya çıkmıştır.

“Ne gibi sorunlar vardır” dersiniz, aslında bunlar hepimizin bildiği sorunlardır; bunları sıralayarak zamanınızı almak istemiyorum. İşe almada yaşanan etik sorunlar, -onun için bugün birçok yerde merkezi sınavlar vardır, bizde de öyle, bizde de, üniversitelere şey alırken bir yere kadar var- yükseltme ve

ödüllendirmede, işten çıkarmada karşılaşılan etik sorunlar var. İş yaşamının her alanında aslında bu tür sorunlarla karşılaşabiliyoruz. İnsanın olduğu her yerde etik sorun da olur. İnsan ilişkileri varsa, iki tane insan varsa, hele kurumlar söz konusuysa, doğal olarak burada etik sorunlar da olacaktır. Tabii, iş etiği, bu tür sorunları mümkün olduğu kadar azaltmak amacındadır. Onun için, bildiğiniz gibi, bazı kurumların, bazı mesleklerin (örneğin hekimlerin, mühendislerin, üniversitelerin, YÖK'ün) yaptırım gücü de olan etik kurulları vardır. Mesela hırsızlık yaparsanız, başkasının yayını alıp kendi yazınız gibi yayınlarsanız, bu, etik olarak, meslekten uzaklaştırılmanızı gerektirecek bir cezadır. Bir anlamda, iş etiği bunu engellemeye çalışmaktadır.

Tabii, biz etikçilerin fazla bir gücü yok. İş etiği çalışanlar, iş etiği konuşması yapanlar, yazı yazarlar sadece bu sorunlara dikkat çekmeye çalışıyor; iş ilişkilerinde yaşanan etik sorunların özellikleri nelerdir, ne gibi etik sorunlar olduğunu ortaya koyuyorlar. Bu sorunların daha çok değerlendirmeye ilgili sorunlar olduğunu ve de daha etik bir iş ortamı için neler yapılabileceğini dile getirerek, kişilere bunlara ilişkin bilgi ve bakış açısı kazandırmaya çalışıyor iş etiği. Tabii ki, etik davranmak akılla, rasyonel davranmakla ilgilidir ama aynı zamanda bilgi konusudur. Mesela beni, sizin alanınıza giren bir konuda etik sorun var mı yok mu diye bilirkşi olarak çağırırsanız çok doğru bir iş yapmazsınız, çünkü ben sizin alanınızı bilmem. Mesela geçenlerde nükleer enerji mühendisliğinde intihal (aşırımacılık) yapıldığı iddiasıyla bir dosya geldi üyesi olduğum etik kurula. -Ben Hacettepe'de, bu tür sorunlarla ilgili bir etik kuruldayım-. Dosyayı inceledim ama hiçbir şey anlamadım, çünkü bir felsefeci olarak nükleer enerji konusunda yazılmış bilimsel bir yazıyı anlayacak bir donanımım yok. Onun için, etik değerlendirme yapabilmeniz için aynı zamanda, o konuyu bilmeniz gerekir; konu hakkında yeterince bilgiye sahip değilseniz, söz konusu olayda olduğu gibi, bir çalmanın olup olmadığını anlayamazsınız.

Tabii, doğru değerlendirme yapmak için de, etik denen alana, yani etik bilgiye de gereksinim vardır. Bu bilgi küçümsenmektedir. Bugün etik duyarlılık yalnız bizde değil, dünyada da artmıştır. Biraz önce söylediğim gibi, iş yerlerinin, kuruluşların iş yeri etik komiteleri, bu yönde çeşitli çalışmaları vardır. Ama sorunlar bunlarla bitirilmiş değildir, çünkü sorun yalnız komite meselesi değildir. Tabii, ana hatlarıyla söylerken, burada işverenin yapabilecekleri vardır, çalışanların yapabilecekleri vardır. Biz hep etik dışı davranışların yöneticilerden geldiğini düşünürüz; her zaman doğru değildir bu. Tabii, güçlü olanın, yaptırım gücü olanın etik ihlalde bulunma şansı daha yüksektir ya da karar veren insanlar etik ihlali daha çok da yapabilirler. Ama, işini yapmayan, yan taraftaki arkadaşı çalışırken kendisi kaytaran kişi de etik davranmamaktadır. Mesela ortak iş verilir, -beraber çalışıyorsanız bilirsiniz, benim çok başıma geldi- işi bir kişi yapar, üç

kişi de keyif yapar; bu, karşıdaki kişiyi aptal yerine koymaktır, bu da etik dışı bir davranıştır. Yani, etik dışı davranış yalnızca torpil değildir. Siz başkalarının sırtından geçiniyorsunuz, onları sömürüyorsanız bu da etik dışı davranıştır. Onun için, yöneticilerin yapacakları kadar çalışanların da yapacakları vardır etik bir işyeri ortamı için; tabii, devletin, yasama, yürütme ve yargı organlarının yapacakları da vardır.

Bir de, bazıları, “ne gibi kurallar olursa, hangi kurallara uyarsak etik sorunlar ortaya çıkmaz” demişler ve kurallar saptamışlar; çok katıldığım için değil, ama sadece bir örnek olarak vereyim. 10 tane kural var:

- \* Kimseye zarar verme!.
- \* Başkalarının haklarına saygı göster!.
- \* Kimseye yalan söyleme ve kimseyi kandırma! vb.

Bakın, bunlar yalnızca iş yaşamında değil, aslında, etik olmak için her zaman yapılması gereken şeyler. Ama, yalan söylememek mümkün mü, içinde hiç yalan söylemeyen var mı?

Yalan söylemek nedir, yalan nedir? Hep şu örneği veriyorum: Eşiniz ya arkadaşınız size, “dün öğleden sonra neredeydin” diye soruyor, siz de. “Kütüphanedeydim” diye yanıtlıyorsunuz soruyu. Hakikaten kütüphanedeydiniz ama 1 saat kütüphanedeydiniz, 3 saat de bir kahvede ya da barda arkadaşlarla sohbet ettiniz; onu sakladınız. Çünkü eşinizle ya da arkadaşınızla aranızda bir sorun çıkmasını istemiyorsunuz. Peki bu durumda doğru mu söylediniz yalan mı? , Hakikaten de, bu arada kütüphaneye de gittiniz. Söylediğiniz doğru. Ama tam doğru değil. Örneğin soru “saat 3’te neredeydin” şeklinde olsaydı, o zaman hakikaten kütüphanede olmadığınız için yalan söylemiş oluyordunuz; ama “dün neredeydin” ya da “öğleden sonra neredeydin, iş yerinde seni bulamadım” dediğinde, “kütüphanedeydim” demekle hem doğruyu söylememiş oluyorsunuz, hem de yalan söylememiş oluyorsunuz. Kısaca bir de böyle ara durumlar var; bizde “beyaz yalan” denen yalanlara benziyor. Aslında çok daha fazla sayıda ara kategoriler var. İlkelere devam edelim.

- \* Yasaya saygılı ol!
- \* Başkalarını tehlikelerden koru!
- \* İhtiyaçları olanlara yardım et!
- \* Kibar ol!
- \* Adil ol!

Bu buyruklar güzel, ama bunların birçoğu çok soyut, açık değil. Mesela “Fair (adil) ol” diyor. Nasıl adil olurum? En çok futbolda “fair play”den söz ediliyor, ama orada da bu buyrum hep ihlal ediliyor biliyorsunuz.

Aslında baştan beri “iş etiği”nde şöyle bir çatışma da var: Diyorlar ki, “işle, para kazanmayla etik yan yana olur mu?” Avusturyalı eleştirmen Karl Kraus bir öğrencisinin kendisine sorduğu “ekonomi etiği nasıl öğrenilebilir?” sorusuna yanıt olarak, “bu öğrenilemez, insan bunlardan birini seçmeli” demiş. Ya etiği, ahlâkı bir yana bırakırsın iyi bir iş adamı olursun ya da ahlâklı olursun kötü bir iş adamı olursun. Türkiye’yi düşünün ya da Avrupa’yı düşünün, Amerika’yı düşünün; acaba etik davranan bir iş adamı mı daha başarılıdır, etik dışı davranan bir iş adamı mı daha başarılıdır?

Bu tartışmada farklı görüşler de var. “İş iştir, etik de iş değildir” deniyor; bu görüş de Friedman’a dayandırılıyor. “The business of business is business” diye ünlü bir cümle var. “İş dünyasının işi iş yapmaktır”, etik bizim işimiz değildir, eğer bir işletme iyi kazanıyorsa, sermayedarlarına para kazandırıyorsa bu yeterlidir diyor. Bir de, “hayır, öyle değildir, etik de olmak zorundadır, böyle bir şey olmaz, etik davranmakla, kâra dayanan ekonomi arasında, ya biri ya öteki türünden bir ilişki olmaz, bunlar dengelenmelidir” diye tersi bir görüş de var. Eski Almanya başbakanı Helmut Schmidt’in bir görüşü bunun tipik bir örneğidir. Schmidt diyor ki, Hepimiz kendimize, olandan olması gerekene nasıl ulaştığımızı sormalıyız. Her kim bu soruya yalnız etik kaygılarla, en kısa yolu doğru yol olarak önerirse, o pratik felaketlerle yüz yüze gelebilir. Veya tam tersi: Her kim yalnız pratik kaygılarla en kısa yolu doğru yol olarak seçerse, [o da] etik felaketlerle karşı karşıya kalabilir’. Başka bir deyişle, “birisi yalnız etik davranarak bir işte başarılı olamaz, ama etiği bir yana bırakarak yalnız kazancı öne koyarsa o da başarılı olamaz, onun için ikisi birlikte düşünölmelidir” deniyor.

Amerika’da yaşanan, “Enron”un iflası örnek bir olay; burada genç arkadaşlar çoğunlukta, belki hatırlamayabilirler olayı. Biliyorsunuz, bugünlerde BP’nin de iflas edebileceği konuşuluyor; bugün de yine hisseleri çok düştü. Enron Amerika’da çok güçlü bir Şirketti ve iflas etti. İflas ederken de şöyle bir olay oldu: Yöneticilerinin, iflas durumu bildikleri için önceden senetleri ellerinden çıkardıkları saptandı. Ama halka şirketin durumunun gayet iyi olduğu mesajını vermişlerdi hep. Bizde de Merkez Bankasının eski başkanlarından biriyle ilgili benzer bir tartışma olmuştu.

Enron’un, iş etikçileri arasında özel bir yeri vardı, çünkü Enron örnek bir iş etiği kurumuydu. Kurumun bir iş etiği birimi, hatta bölümlerin etik komiteleri var. “Bakın, iş yaşamında etik işte böyle olur” diye örnek gösterdikleri bir Kurumdu. Bu Kurum hileli bir şekilde, biraz şaibeli bir şekilde iflas edince, iş

etikçileri, “acaba iş etiği, yalnızca iş yerindeki etik ilişkiler düzeltilerek sağlanabilir mi” diye düşünmeye başladılar. Tabii ki, burada daha genel bakışların gerekli olduğu düşüncesine varıldı; “şirket içi etik, yani mikro düzeydeki etik çalışmalarla yetinmeyerek, daha sistemli ve yapısal etikle, yani makro etikle ilgili çalışmalara girişmek gerekir” gibi görüşler ortaya çıktı. Tabii bunlar Amerikalı düşünürler; zaman almasın, çok akademik olmasın diye isimlerini söylemiyorum. Artık iş yaşamındaki etik sorunlara, mikro düzeyin –kişi düzeyinin- dışında, daha genel bakmak zorundayız. Tabii, bunu ileriye götürenler de oldu. Dediler ki, “bu sorunlar aslında etikle çözülemez, çünkü kapitalizmle ilgilidirler, yapısal sorunlardır.” Biliyorsunuz, bugün krizle ilgili de aynı şey söyleniyor; “kapitalizm varsa kriz vardır, yapacak bir şey yoktur” diyorlar. “Kapitalizmin temel mekânizması budur, asıl mücadele edilmesi gereken iş yerlerindeki etik ilişkiler değil, etik sorunlar değil, bütün olarak, sorunu daha makro düzeyde ele almaktır” diye düşünüyorlar. Bu tartışmayı da sadece bu kadar söyleyerek kapatacağım.

Kişiler nasıl etik davranabilir? Etik hocaları olarak karşınıza geldik; “bize söyleyin, biz nasıl etik davranabiliriz” diyorsanız, iş yaşamı için bir iki şey söyleyeceğim. Öncelikle işinizi amacına uygun yapmalısınız. İşini yapmayan bir insanın etikten söz etmesi mümkün değil. Hocam demin biraz dinle karşılaştırarak söyledi. Bu yoksa bence diğer şeyler olmaz, yani iyi bir insan olamazsınız; başka şeyleri yapabilirsiniz, belki kıyafetleriniz çok düzgün olabilir, ibadetlerinizi yapabilirsiniz ama bence ahlâklı bir insan değilsiniz, çünkü sizin yapmadığınız işleri başkaları yapmaktadır ya da siz hak etmediğiniz bir maaşı almaktasınızdır.

Bir kişiyi değerlendirirken, başkalarına bakarken, onu gerçekten görerek, yani önyargılarla değil, kafanızda getirdiğiniz değer yargıları ile değil, etik kurallara uyarak doğru değerlendirmeler yapmak gerekir. Ama hangi etik kurallara? Biraz önce onunla ilgili eleştiri söyledim. “Ne yapalım, nasıl bir davranış” dersiniz, davranış için maalesef bir kural yok; yani size, şunu yaparsınız etik olursunuz diye bir şey söyleyemeyeceğim.

Nasıl bir niyetle davranırsanız etik olursunuz; ona ilişkin 18’inci yüzyılda Kant’ın bir görüşü var, onu söyleyeceğim. Pek anlaşılmayacak belki ama açık söylemeye çalışacağım. Kant bize bir ilke veriyor. Diyor ki, “öyle eyle ki, senin istemenin öznel ilkesi genelgeçer bir yasamanın ilkesi olabilsin”. Şöyle diyor: “Bir şey isterken, istediğiniz şeyin herkes tarafından istenmesine var mısınız?” Biraz önce verdiğim yalan söyleme örneğinde olduğu gibi, eşinize yalan söylediğinizde ya da doğruyu tam söylemediğinizde yaptığınız davranışın herkes tarafından yapılmasını isteyebilir misiniz?.. Herkesin böyle davranmasına var mısınız?

**Prof. Dr. Yasin CEYLAN-** Bir şey isterken değil de, bir hareket icra ederken, hareketin prensibi her zaman herkesi için geçerli mi?

**Prof. Dr. Harun TEPE-** Tabii tabii.

**Prof. Dr. Yasin CEYLAN-** Kant'tan alıntı yaptınız.

**Prof. Dr. Harun TEPE-** Evet.

**Prof. Dr. Yasin CEYLAN-** İsteme teorik bir şey de olabilir, yani harekete geçemeyebilirsin; ama etik davranış fiildir. Dolayısıyla, fiile mebdde olan prensip üniversal bir prensip mi değil mi? Öyle değil mi?

**Prof. Dr. Harun TEPE-** Evet, muhakkak. Tabii ki, her eylemin, her bilinçli davranışın temelinde bir isteme olduğu için, ben bu isteme ilkesinden söz ediyorum. Mesela eşim sordu dün neredeydin diye, “kütüphanedeydim” dedim; bu bir davranıştır, yani bir şey söyledim. Ama söylememin arkasında bir isteme, istenen bir şey yatmaktadır. Eylemi yönlendiren bu istemedir. Bakarsanız, hep yaptığınızın arkasında bir niyet, bir isteme vardır, yani bir istenen bir şeyi gerçekleştirmeye çalışırız eylemle; benim söz ettiğim ilke eylemin temelinde yatan bu istemeye ilişkin bir ilke. Kant'ın şöyle bir örneği var: Diyor ki, “ben birisinden borç para alıyorum, ama niyetim parayı geri vermemek.” Geri vermemek niyetiyle birisinden borç para alabilirim miyim? Diyor ki, “alamazsın, bunun genelgeçer olmasını istersen, yani herkes böyle yapsın istersen borç vermek diye bir şey ortadan kalkar” -biliyorsunuz, zaten kalktı, şimdi eşten dosttan borç değil kredi alıyoruz artık.

Kant'ın bu söylediğinin belki başka bir dile getirimi şu: “bir şey yaparken her defasında, insanlığa, kendine olduğu kadar, başkalarına da, sırf araç olarak değil, aynı zamanda amaç olarak davranacak biçimde eylemde bulun”; bu pratik buyruk. Bu da şu aslında (etik olmanın en kolay yolu da budur arkadaşlar, konuşmamı bununla bitireceğim): Karşıyındaki insan, küçük büyük, kim olursa olsun, onun insan olduğunu unutmadan, onun amaç olduğunu unutmadan davranırsanız etik davranma yolunda önemli bir adım atmış olursunuz. Yoksa, o küçüktür bu büyüktür deyip insanları yalnız yükselmenin bir aracı, başka bir şeyin bir aracı olarak görürseniz etik davranma şansını baştan kaybedersiniz.

**Panel Başkanı-** Panelimizin son konuşmacısı Profesör Doktor Mahmut Arslan. 1988 yılında Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümünü bitirdi.

1990 yılında Hacettepe Üniversitesi İşletme Bölümünde yüksek lisansını tamamladı. 1999 yılında İngiltere Leeds Üniversitesinde iş etiği üzerine Doktora

tezi yazdı. 2000 yılında Yardımcı Doçent, 2003 yılında Doçent, 2010 yılında da Profesör oldu.

Profesör Doktor Mahmut Arslan hâlen Hacettepe Üniversitesi İş Etiği Merkezi Müdürlüğü ve Avrupa İş Etiği Örgütünün Türkiye Başkanlığını yürütmektedir. Hocamızın, alanıyla ilgili, “İş ve Meslek Ahlâkı” adlı son derece kapsamlı, güzel bir kitap çalışması vardır. Bu alanda iki tane de uluslararası kongre, konferans düzenlemiştir.

Kendisi sizlere, “Küresel Kapitalizmin Denetlenmesinde İş Etiğinin Önemi” konusunda sunumunu yapacak.

**Prof. Dr. Mahmut ARSLAN-** Değerli arkadaşlarım, değerli hocalar zannederim çok iyi bir şekilde teorik bir çerçeve çizdiler, o yüzden ben, işletmeci olarak, biraz teorinin dışına çıkıp günlük ve pratik konulardan bahsetmek istiyorum.

Aslında Harun Hocam çok güzel ortaya koydu; “sorun kapitalizmden kaynaklanıyor” dedi. Bazı şeylerden kaçamıyoruz, kapitalist bir üretim sistemi içindeyiz. Sevelim sevmeyelim, katılalım katılmayalım böyle bir sistemde yaşıyoruz. Bu sistemin denetlenmesi önemli bir sorun teşkil ediyor. Siz burada, Rekabet Kurulu çalışanları ve üyeleri olarak çok önemli bir konumdasınız. Aslında kapitalizm illa da rekabetçi olmak zorunda değil, çünkü tekelleri kapitalizm de var. Kapitalist sistemde çalışan firmalar belki rekabetten çok da hoşlanmıyor, bazıları da çok hoşlanıyor. Tabii, sizin buradaki duruşunuz da sadece ulusal olarak değil, küresel olarak sistemin denetlenmesi açısından çok önemli bir nokta oluşturuyor.

Çok kısa olarak iki konu üzerinde duralım. Bir tanesi, kapitalizmin üretim yönü, bir diğeri de tüketim yönü.

Üretim yönü üzerinde çok çeşitli tartışmalar yapılmış. Bunun başlangıcına baktığımız zaman da, feodal üretim düzeninden kapitalist üretim düzenine geçişle birlikte kapitalizme yapılan eleştiriler de başlıyor. Bildiğiniz gibi, en sistematik eleştiriye Karl Marx’la Friedrich Engels, “Komünist Manifestosu”yla yapmışlardır. Orada şu şiar benimsenmiştir. “Kapitalistler, sermayeye hâkim olanlar işçi sınıfını sömürmektedirler. İşçi sınıfının da kendilerinden başka kaybedecek hiçbir şeyleri yoktur, dolayısıyla, bir devrimle kapitalist sınıfı devirmeli, iktidarı ele almalıdır.” Sovyetler Birliği’nde buna benzer bir şey de yapılmıştır; fakat çalışanlar, işçiler maalesef bundan yine çok kârlı çıkmamıştır ve çalışanlar açısından yine benzer sorunlar, -adına “devlet kapitalizmi” ya da “komünizm”, ne dersiniz deyin- devam etmiştir. Neden? Çünkü tüketim yönüne bakılmamış. Bu malı kim üretiyor, üretim araçlarına kim

sahip; tamam, onu halledelim. Ama “ürettiklerimizi nasıl tüketiyoruz”, sorusunun cevabı mesela Komünist Manifestosu’nda da, Kapital’de de yoktur.

Bu arada, hem Komünist Manifestosu, hem de sosyalist düşünce önemli aşamalardır; kapitalizmin dizginlenmesinde gerçekten çok önemli fonksiyonlar görmüşlerdir, ancak yeterli olamamıştır. Neticede de sosyal sistem, düşünce olarak çökmese dahi siyasal sistem olarak çökmüştür.

Tüketim yönüne baktığımızda, bir an düşünelim değerli arkadaşlar, kapitalist sistem hepimize çok güzel imkânlar sağlıyor; çok iyi ücretler veriyor, çok iyi sosyal haklarımız var. Nefis bir iş ortamında yaşıyoruz, ne kadar güzel değil mi? Ama çok kötü mallar üretiliyor, çok kalitesiz mallar üretiliyor ve bunları hepimiz tüketiyoruz ve o berbat mallarla, kanserojen etkilerle çoluk çocuğumuz, hepimiz sağlığımızı kaybediyoruz. Demek ki, üretimin halledilmesiyle bir yere varamıyoruz. Kapitalist üretimin tüketime sunduğu ürünlerin yapısı da çok önemli.

Sonuç olarak, 1980’lere geldiğimizde bazı düşünürler -ki Harun Hoca yine bunlardan bahsetti- dediler ki, “hayır efendim, iş dünyanın kâr etmekten başka bir sorumluluğu yoktur.” Biz bunlara “Minimalistler” diyoruz; Friedman bunlardan biridir. Filozoflar da belki onların etkisinde kaldı (Hayek gibi.) Liberal filozoflardır. Freeman diye başka bir kişi ise, benim Türkçeye “sosyal etkileşenler teorisi” diye çevirdiğim bir teori geliştirdi ve bu oldukça tutuldu. Bu dedi ki, “bir işletmenin sorumluluğu sadece çalışanlarına, sadece ortaklarına karşı değildir, tedarikçilere, finansörlere, yerel halka, devlete, belediyelere, medyaya, yani o işletmenin, ilişkide bulunduğu her kesime karşı belli bir sorumluluğu vardır. Onun ürünlerini kullansın ya da kullanmasın, firmayla herhangi bir şekilde ilişkiye geçiyorsa buna etkileşen adını vermiştir. Buradan yola çıkarak hepimizin bildiği bir kavram üretilmiştir; bu, “kurumsal sosyal sorumluluk.” Bakın, hepimiz bu kavramı biliyorsunuz. Ben size, bana firmaların kurumsal sosyal sorumluluk projelerinden bir örnek verin desem, emin birçok örnek verebilecek durumdasınız. “Haydi Kızlar Okula”, “Haydi Oğlanlar Spora”, “lösemili çocuklara şu yapılmıştır”, “firmamız 10 yaş grubu basketbol karşılaşmasına sponsor olmuştur”; bunların hepsi sosyal sorumluluk projeleri mi arkadaşlar? Var mı itirazınız? Yok değil mi? Herhangi bir firmanın web sitesini açtığımızda, “sosyal sorumluluk projelerimiz” derler ve altında, bu ve buna benzer birtakım çalışmaları görürsünüz. Oysa, Freeman ve arkadaşları tarafından kurumsal sosyal sorumluluk tanımlanırken böyle tanımlanmıyor. Kurumsal sosyal sorumluluk; en başta, firmanın ekonomik sorumluluklarına sahip olması, kendi çalışanlarına karşı, kendi tüketicilerine karşı, kendi ortaklarına karşı optimum bir sorumluluk

seviyesinde olması demektir. Bu şu demek; Ortaklarınız kâr edecek, tüketicileriniz memnun olacak, ama çalışanlarınız da mutsuz olmayacak.

Bakın size bir gazete haberi; “Tuzla’da bir işçi daha kaderine boyun eğdi ve ölen işçi sayısı toplamda 134 oldu.”

Değerli arkadaşlar, siz, herhangi bir firmanın Tuzla’daki tersane ölümüne karşı bir sosyal sorumluluk projesi geliştirdiğini duydunuz mu? Duyan varsa lütfen söylesin. Ülkemizde böyle bir proje var mı? Yok. Çünkü, çocukları sünnet ettirmek daha kolay değil mi? Demek ki, biz, basketbol karşılaşmalarına para vererek birden vicdanımızı rahatlatabiliriz. O anlı şanlı holdinglerimizin web sitelerine bakın, ne çok kurumsal sosyal sorumlulukları olduğunu göreceksiniz. Ama hangisi işçilerinin sendikal haklarını tam olarak veriyor ve sendikal işçi sayısı yüzdesi ne kadardır; bunu bir araştırın. Bu, Rekabet Kurumu çalışanları olarak belki ilginizi çekebilir. Ülkemizin çok iyi bir üniversitesinden, Boğaziçi’nden, Orta Doğu’dan, Hacettepe’den mezun olmuş gencecik, iki tane yabancı dil bilen bir çalışana asgari ücretten ücret vererek çalıştırmak çalışanlara karşı ne kadar sorumluluktur tartışılabilir. Bilmem ne hastanesinin ameliyathanesine sponsor olmak, kurumsal sosyal sorumluluğu yerine getirmek olarak değerlendirilebilir mi?

Benim burada bugün sizlerin dikkatini çekmek istediğim husus şuydu: Bu kurumsal sosyal sorumluluk kavramı maalesef saptırılıyor. Bazı vitrin projelerle, firmaların, gerçek sosyal sorumluluklarını yerine getirmeden, toplumda kendilerini cici gösterecek bazı projeler üretmelerini ben gerçekten çok etik bulmuyorum. Siz, insana çok önem verdiğinizi söyleyeceksiniz, “çalışanlarımızla biz bir aile gibiyiz” diyeceksiniz ve Yasin Hocanın dediği gibi de, çalışanlarınızın bu aile içerisinde neredeye 24 saat çalışmasını isteyeceksiniz, sonra bir kriz patlayacak ve çalışanlar işlerini kaybettiklerini, turnikeden geçerken kartlarının iptal edilmesiyle öğrenecek ya da çok daha yakın geçmişte olduğu gibi, masalarına gittiklerinde bakacaklar ki ekranları kararmış. Çalışanları bazı sosyal haklardan yararlandırmak bazen rekabet koşullarına uymayabilir, maliyeti arttırabilir, işletmelere hak veriyorum ama, Allah aşkına, işten attığımız insanlara işten atıldıklarını insanca bildirmenin ne maliyeti vardır, bunun neresi rekabetle ilişkilidir? Yoksa bu, insaniyetle ilişkili bir kavram mıdır? Bunları sorgulamak gerekir.

İnsana bu derece az değer veren kapitalist işletmemelerin kalkıp da, birkaç spor ya da sağlık organizasyonuna sponsor olmaları onların kurumsal sosyal sorumluluklarını yerine getirdikleri anlamına gelmez. Küresel dünyada, internetin çok yoğun olarak kullanıldığı bu dünyada, tüketicilerin ve çalışanların, hepimizin görevi, kapitalist işletmeleri, gerçek kurumsal sosyal sorumluluklarına

uyması konusunda sosyal olarak baskı altına almaktır. Bakın, artık bir sosyalist devrim yapmaktan bahsetmiyoruz, çünkü bunun gerçekçi bir şey olmadığı açığa çıktı. Tüketiciler olarak ve çalışanlar olarak, sadece bir ülkede değil, dünya üzerinde, bu iletişim kanallarından yararlanarak firmaları denetleyebiliriz, onlar üzerinde baskı kurabiliriz. Harun Hocanın söylediği gibi, BP bugün zorda. Nike, bir zamanlar çocuk işçi çalıştırdığı için epeyi zora uğramıştı, hakkında bir kampanya açılmıştı. Neticede, bu tür şeyleri izleyip bizler kendi sorumluluğumuzu bilip sessiz kalmamalıyız. Bu demek değildir ki, gidelim kötü şeyler yapalım, hayır. Sadece, insanları bilgilendirmek, bu tür şeylere karşı çıkmak ve onları belki bu alanda gerçekten kurumsal sosyal sorumlulukları alanında rekabet etmeye teşvik etmek bence bir vatandaş olarak hepimizin görevi diye düşünüyorum.

**Panel Başkanı-** Şimdi, panelimizin bu bölümünde genel değerlendirme yapımları adına hocalarımıza süre tanıyacağım.

**Prof. Dr. Yasin CEYLAN-** Harun Beyin de belirttiği gibi, iş hayatında etik kural aslında her davranış için geçerlidir, değişik aktiviteler, işlevler için değişik etik değerler yoktur. Ancak, ne zaman bir sorunsal olarak ortaya çıkar? Mesela iş hayatında kötü bir üretim, kalitesiz bir ürün etiğe aykırıdır, -bu bellidir, bunun tartışması olmaz- çok kaliteli, fiyatı makul olan bir ürün de, tüketici noktayı nazarından etiğe uygun yapılmıştır diyebiliriz. Ancak, mesela bir fiyat belirlemede, enflasyonun çok egemen olduğu bir atmosferde doğru fiyat, etik fiyat nedir, o tartışmalıdır. Dolayısıyla, kural tek olmasına rağmen bazı tartışmalı konular söz konusu olabilir. Bunun yerini de galiba hukuk alıyor, bu şeyi kapatmak için bazı kanunlar çıkıyor.

Bir de, bilgiyle etik arasında bir ilişki var arkadaşlar. Mesela Shell'in Türkiye'deki icraatı; petrol çıkarırken çıkardığı ağır, kötü suyu Diyarbakır, Batman, o taraflarda yerin dibine enjekte etmesi. Yer altı sularını yüzlerce yıl kirletme durumu var. Bunu Shell yapmıştı. Şimdi bu gündeme geldi, bilgiyle ortaya çıktı. Dolayısıyla, Shell hakkında etik olmayan bir eylem söz konusudur. Sigara üreten firmalar mesela yüzyıllarca insanları zehirlediler. Bunların uzun vadede etik davranmadıkları ortaya çıktı. Demek istediğim, bu global iletişimasyonun çok yoğun olduğu bir dönemde, uzun vadede sahtekârlığın pek işe yaramadığı ortaya çıktı. Bilgi bize çok şey kazandırıyor. Etik gailelerimiz olmasa bile, sırf yarardan, faydadan hareket etsek bile, bazı olumsuz durumların, kısa yoldan para kazanma imkânlarının nasıl sonunda foyasının ortaya çıktığını görmekteyiz; bu da bilgi sayesinde oluyor. Mafyaya mensup bir sürü insanlar hakkında mesela pasaporta derç edilen bilgiyi çip görüyor, dolayısıyla, o insanın

sahtekârlık yapma imkânı daha başta azalıyor. Bunda da bilgi-etik ilişkisini ortaya koymak istiyorum.

**Prof. Dr. Mahmut ARSLAN-** Konuyu bağlamak için belki şöyle bir şey söyleyebiliriz. Bazı şeylerin moda kavramlar hâline gelmesi hem kötü, hem iyi. Kötü tarafı, biraz önce söylediğim kavramların saptırılmasıyla kitlelerin kandırılması şeklinde oluyor. İyi tarafı da şu; Eskiden, etik standartlara uymuyorsunuz ya da iş ahlâkına uymuyorsunuz diye bazı firmalara bu kadar baskı yapmak mümkün değildi, ama bugün bu baskıyı özellikle tüketiciler tarafından yapabilecek durumdayız.

Belki eksik kalan yön şuydu: Dedik ki, üretim alanında bir mücadele vardı ve çalışanlar bu mücadeleyi kapitalist firmalara karşı belki de dünya çapında kaybettiler. Ama bizler tüketici olarak hâlâ kral durumundayız.

Eğer biz çalışan olarak, sendikal haklarımızı tam alamıyorsak, asgari ücretten çalışmak zorunda kalıyorsak, kötü koşullarda kötü yemekler yiyorsak ya da iş güvenliğimiz yoksa, geleceğimiz bir kişinin iki dudağı arasındaysa, buna karşı çok fazla mücadele etmiyorsak, edemiyorsak, tüketiciler olarak en azından, insanların daha iyi koşullarda çalıştırılmalarına yönelik tavır takınarak kendi durumumuzu dahi düzeltme imkânımız var. Nedir? “Nike Case” olayı bunun çok güzel bir örneğidir. Nike, Tayvan’da, Pakistan’da, Uzak Doğu ülkelerinde çocuk işçileri çalıştırdı. Ben İngiltere’deyken Nike ayakkabıları hakkında bir kampanya yapıldı; dendi ki, “alacağınız her bir çift Nike ayakkabısı Uzak Doğu’da bir çocuğun okula gitmemesine neden oluyor.” Firma bu uygulamasından vazgeçtiği gibi, bu çocuklar için çok daha iyi birtakım sosyal sorumluluk çalışmaları falan yaptı ve çalıştırdığı insanların sosyal haklarına dikkat eder hâle geldi. Neden? O çocuklar isyan etselerdi belki çok büyük bir şey olmayacaktı, ama tüketiciler tavrını koyduğu için o çalışanların sosyal hakları orada daha iyi hâle geldi. Bugün biz de tüketici olarak belli durumlarda tavırlarımızı koyarsak, yani belli firmaların mallarına olan talebimizde, tüketimde, “acaba o firma işçilerine nasıl ücret veriyor, çalışanlarına neler sağlıyor neler sağlamıyor”u dikkate alırsak bir gün bunun olacağına inanıyorum. O zaman kapitalizmin kendi kendisini denetleyen bir sistemi belki devreye girmiş olabilir diye düşünüyorum.

Tabii bunlar, hepinizin düşüneceği, alternatifler üretileceği konular; bu işlerde illa da profesör olmak gerekmiyor. Konunun bu noktasını da dikkatinize sunmak istedim.